

TRAGOM JUŽNOFRANCUSKIH TROBAIRITZ

VERA GERERSDORFER
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 840(091)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1987-01-19

O južnofrancuskim lirskim pjesnikinjama, *trobairitz*, zna se veoma malo, o nekima takoreći ništa.

Autor izdvaja tri izvora građe za rekonstruiranje njihovih života i pjesničkog djela. To su: 1. životopisi (*vidas*) trubadura; 2. rukopisna tradicija trubadura; 3. pjesme (*cansos*) samih trubadurkinja.

U radu se opisuje, raščlanjuje i kritički vrednuje svaki od navedena tri izvora ponaosob. Pažnja je osobito usmjerena prema sačuvanim pjesmaricama trubadura među kojima pjesmarica H sadrži cijelu malu zbirku minijatura trubadurkinja koju autor predstavlja u širem okviru rukopisne baštine trubadura.

Osvrt na dvije *cansos* najpoznatijih *trobairitz*, Azalais de Porcairagues i grofice de Die, koje se navode u izvorniku i autorovu prijevodu, zaokružuje prikaz ovih u povijestima književnosti i antologijama zane-marivanih ličnosti.

Autor zaključuje da *trobairitz*, pripadnice visokog dvorskog društva, a osobito neke od njih, zauzimaju časno mjesto istinskih pjesničkih veličina u kompleksu čitave trubadurske umjetnosti.

Rad obuhvaća gotovo sve do danas poznate bio-bibliografske jedinice i podatke relevantne za njegovu temu.

Postojanje pjesnikinja-trubadura bilo je dugo vremena smatrano anegdotskom, marginalnom pa čak i skandaloznom pojavom; čak se pretpostavljalo da su pravi autori njima pripisivanih *cansos* muškarci, što se osobito pokušavalo dokazati u slučaju pjesnikinje Bieris de Romans, čije bi ime bilo preoblikovano ime nekog trubadura »Alberica da Romano.« Unatoč ovoj činjenici opterećenoj socijalnim i sociološkim konotacijama tipičnim za srednjovjekovni način mišljenja o ženi uopće u rukopisnoj tradiciji trubadura su ostali sačuvani tekstovi i nekolicine južnofrancuskih lirskih pjesnikinja, *trobairitz*.

Tko su te žene? Jesu li stvarno živjele i šta se danas o njima zna? Odgovori na takva i silčna pitanja mogu zasada biti samo nepotpuni i hipotetičkog karaktera. A ipak, o pjesnikinjama govore poneki sačuvani podaci, postoje tragovi koji vode k nekim bližim, čak preciznijim spoznajama o njima.¹

¹ O južnofrancuskim *trobairitz* objavljene su sljedeće studije, koje kao i sve ostale radove, navodimo kronološkim redoslijedom njihova izlaženja: Otto Schultz, *Die provenzalischen Dichterinnen, Biographien und Texte*, Leipzig, 1888; Jules Veran, *Les poétesses provençales*, Paris, Quillet, 1948; Dietmar Rieger, »Die trobairitz in Italien. Zu den altprovenzalischen Dichterinnen«,

Građu za proučavanje fenomena *trobairitz* čine: 1. životopisi trubadura; 2. pjesmarice trubadura; 3. *cansos* samih *trobairitz*.

»Künstlernovellen«, po definiciji Lea Spitzera, najstariji životopisi (*vidas*), trubadura ne pojavljuje se prije prve trećine XIII. stoljeća, dok najnoviji potječu s početka XIV. stoljeća.² Boutière-Schutz ih smatraju »prvom skicom književne povijesti koja postoji u Evropi«.³

O životu većine južnofrancuskih lirskih pjesnika ne bi bilo poznato gotovo ništa kada do danas ne bi ostalo sačuvano 125 životopisa i 124 tumačenja ili komentara (*razos*), trubadurskih pjesama koji svi zajedno govore o 101 trubaduru iz zemalja Južne Francuske, Katalonije i Italije. *Vidas* i *razos* sačuvane su u dvadesetak fragmentarnih rukopisa koji se redaju od XII. do XVIII. stoljeća, ali su ipak najbrojniji oni iz XIII. i XIV. stoljeća. Svi istraživači Jeanroy, Bartsch, A. H. Schutz itd.) slažu se u tome da su *vidas* napisali žongleri u XIII. i XIV. stoljeću. Tako se npr. pouzdano zna da je Uc de Saint-Circ, kojemu se pripisuje *vida* Bernarda od Ventadorna, profesijom bio žongler. U Bernardovoj bio-

Cultura Neolatina, XXXI, 1971; Meg Bogin, *The Women trubadurs*, 1976 (bez oznake izdavača i mjesta izdavanja). V. također sažeti ali veoma sadržajni komentar o grofici de Die Rite Lejeuneu: *Cahiers de Civilisation médiévale* N° 2—3, 1977, str. 253.

² Životopisi trubadura nisu u izvorniku objavljivani sve do početka XIX. stoljeća. Njihovim prvim »biografom« može se smatrati Jean de Nostredame, brat proroka Nostradamusa, koji je napisao: »Les vies des plus celebres et anciens poetes provençaux... Lyon 1575. Djelo su kasnije izdali Chabaneau-Anglade. Prvu opsežnu zbirku »provansalskih *vidas*« objavio je u izvorniku Roche gude: *Le Parnasse occitanien ou choix des poésies originales des troubadours, tirées des mss. nationaux*, Toulouse, 1819. Slijede: Raynouard, *Biographies des troubadours et appendice à leurs poésies imprimées dans les volumes précédents*, Paris 1820. U naslovu spomenuti »prethodni tomovi« počeli su izlaziti od 1817. pa dalje. C.-A. F. Mahn, *Die Biographie der Troubadours*, I. izd. Berlin, 1853, 2. izd. Berlin, 1878; *Les vies des troubadours, écrites en roman par des auteurs du XIIIe siècle et traduites en français par un Indigène, Magradoux à la Librairie romane de Pierre d'En Sagnos* (Bibliothèque romane, 3e publication); Tarbes, Imprimerie de J.-A. Lescamela, 1866; C. Chabaneau, *Biographies des Troubadours, en langue provençale, publiées intégralement pour la première fois avec une Introduction et des Notes* (Extraits du T. X de l'Histoire générale de Languedoc, str. 209—318., Toulouse 1885; 2. izd. Genève, Slatkine Repr., Marseille, Laffitte 1975 /4° 204 str./; Jean Boutière—A. H. Schutz, *Biographies des Troubadours. Textes provençaux des XIIIe et XIVe siècles*, Toulouse /Privat/Paris/Didier/ 1950. *Biblioth. Mérid.*, 1re Série, T. XXVII); Bruno Panvini, *Le Biografie provenzali. Valore a attendibilità*, Firenze 1952 (Biblioteca dell' »Archivum Romanicum«, Vol. 34); Isti, *Appunti per una classificazione dei manoscritti che contengono le biografie provenzali* (Studi in onore di Salvatore Santangelo, Catania 1955, vol. 1, 98—121); Guido Favati, *Appunti per un'edizione critica delle biografie trovadoriche* (Studi Mediolatini e volgari pubblicati a cura dell' Istituto di Filologia Romanza dell'Università di Pisa), Bologna, Palmaverde, 1953; E. Lommatzsch, *Leben und Lieder der provenzalischen Troubadours*, I, II, Berlin 1957/59; Boutière—Schutz, 2. izdanje gore navedenih *Biographies...* u suradnji s I.-M. Cluzelom, A. G. Nizet, Paris, 1974. Odgovarajući podaci u ovom radu navode se na temelju tog 2. izdanja.

³ Boutière—Schutz, *nav. dj.*, VIII.

grafiji Uc navodi svoje ime (ako nije naknadno umetnuto) i kaže: »Ja, gospodar Uc de Saint-Circ, to što sam o njemu (Bernardu) napisao, ispričao mi je vikont Ebles od Ventadorna«. Drugi jedan žongler, Michel de la Tour, o kojemu se zna da je bio »*escrivain*« i završio školu, autor je životopisa Peirea de Cardenala. I on na kraju navodi svoje ime. Zagonetnu pak emotivnost duše u XIII. stoljeću ne može nam ništa dočarati dirljivije nego kazivanje o susretu kralja Hennika II Engleskog s Bertranom de Bornom; i ništa nije istinskije tragično — bez sumnje već i zato što je zasnivano na prastarom mitu čovječanstva — nego što je priča o »pojedenom srcu« koju je u svom djelu obradio nepoznati biograf trubadura Vilima od Cabestanha. Ta priča, porijeklom iz Indije, nadovezuje se na druge mitove o srcu koje su gotovo svi primitivni narodi poznavali ali čiji se utjecaj na razvitak ljubavne osjećajnosti stoljećima nije priznavao. A *vida* Jaufrea Rudela usprkos svojoj sažetosti kao da je posuđena iz nekog evanđelja ljubavi. Takve je vrste i njezin stil jukstaponiranih rečenica, koje gotovo sve počinje veznikom *Et* i gotovo sve *vidas* i sve *razos* napisane su u tom stilu. Otuda i njihov oblik govornih priča.

Kronična slabost *vidas*, međutim, ostaje i dalje sumnjiva vjerodostojnost njihovih podataka i informacija. Uvijek se naime iznova postavlja pitanje: može li se pokloniti objektivna pažnja biografijama trubadura kao izuzetnim izvorima koji pružaju jedinstvenu građu za saznavanje autentičnih podataka o njima. Vjerujemo da je to moguće u strogo relativnom smislu i pod uvjetom kritičnih rezervi i provjeravanja. Tako je Panvini u svojoj u bilj. 2 navedenoj knjizi dokazivao da životopisci trubadura »zaslužuju naše puno povjernije jer su o događajima onih vremena bili bolje obaviješteni nego mi; prenijeli su nam usmene ili možda čak i pismene predaje i, ako njihove priče ponekad izgledaju nevjerojatno, nisu ipak zlonamjerne. U nekim biografijama citirani su tako točni podaci o mjestu rođenja i života nekih trubadura da ih je mogao zabilježiti samo žongler koji je i sam proputovao ta mjesta i krajeve i osobno ih poznao. Neki pak autori životopisa otvoreno ističu da su do svojih obavještenja došli »per auzir e per vezer«, a nitko od pisaca, pjesnika, kroničara itd. u srednjem vijeku nije smatrao neiskrenim ili nepoštenim ako u svojim kazivanjima miješa istinu s fikcijom jer je glavni cilj samo jedan: da se slušateljstvo rasonodi i zabavi. Stronski je u svojoj magistralnoj studiji *La poésie et la réalité aux temps des troubadours*. (Oxford, 1943) uočio i obradio razlike između autentičnih i fiktivnih iskaza u životopisima trubadura. Kao što je već bilo rečeno, bez tih potonjih južnofrancuski lirski pjesnici bili bi čista nepoznanica i neuhvatljive sjene u sjajnom prostoru njihova nadahnutog i nadasve izvornog pjesništva. Zato smatramo da u analizi ličnosti trubadura i trubadurkinja treba i njihovim životopisima pokloniti objektivnu pažnju.

Vidas južnofrancuskih lirskih pjesnikinja sažete su i kratke. Ima ih sedam.

Najstarija *trobairitz* je Azalais de Porcairagues.⁴ O njoj biografija pruža sljedeće podatke koje zbog njihove sažetosti navodimo u originalu i našem prijevodu:

»N'Azalais de Porcarages si fo de l'encontrada de Monpeslier, gentilhs domna et enseignada.

Et enamoret se d'En Gui Guerrejat, qu'era fraire d'En Guillem de Monpeslier. E la domna si sabia trobar, e fez de lui mantas bonas cansos.«

Gospođa Azalais de Porcairagues bijaše rodom iz okolice Montpelliera, plemenita i obrazovana dama.

I zaljubi se u gospodara Guija Guerrejata ('kavgadžiju') koji bijaše brat Vilima iz Montpelliera. I dama je umjela kovati stihove i napisala je o njemu mnoge lijepe pjesme.«

Imena u navedenom tekstu pripadaju nekim feudalnim ličnostima. Gui Guerrejat bijaše sin Vilima VI i brat Vilima VII, gospodara monpelješkog. Vladao je u Paulianu u biskupiji Béziers. Umro je 1177. g. i bio sahranjen u biskupiji Agde, u opatiji Valmagne.

Od pjesama ove *trobairitz* ostala je sačuvana samo jedna *canso* u rukopisima I 140^r, K 125^v, d 314^r. Izdali su je M. de Riquer *La lirica de los trovadores*, t. 1 *Poetas del siglo XII*, Barcelona, 1948., str. 392), A. Sakari (u djelu navedenom u bilj. 4) i J. Roubaud (u antologiji *Les Troubadours, Collection »P. S.«* Seghers, Paris, 1971, str. 306, 307 u izvorniku i prijevodu). Je li Azalais svoju *canso* posvetila trubaduru Raimbautu iz Orangea nije sasvim sigurno. Roubaud u to ne sumnja kad (na str. 305 svoje navedene antologije) ističe da je ona njemu posvećena, na što bi ukazao *senhal Joglar*. Suprotno tome, Boutière-Schutz u svojoj »Biografiji trubadura«, str. 342/3 kažu da je pjesma posvećena jednoj dami iz Narbonne, najvjerojatnije vikontesi Ermengardi (1143—1197). Dodali bismo da *vida* Raimbauta iz Orangea pjesnikinju Azalais ni na jednom mjestu ne spominje, ali zato navodi dvije dame koje je ovaj trubadur ljubio. To bi bile Marija iz Verfeula koju on naziva »son Joglar« i grofica Urgel, po Bergertu žena Ermengauda IV. Appel i Pattison, međutim, smatraju da su ljubavi trubadura s ovim u njegovoj biografiji spomenutim damama čista fikcija. Što se pak tiče nadimka »Joglar«, potonji se u dvanaestak Raimbautovih *cansos* zaista pojavljuje, međutim, po Pattisonu on se ne bi odnosio na neku damu nego na *a confidente*.⁵

Grofica de Die ili de Dia najslavnija je od svih *trobairitz*. Njezina biografija je također veoma oskudna:

⁴ Pillet, n° 43. — Porcarages: Pourcarragues u okrugu Alèsu, kantonu la Grand—Combe, Gard ili Portiragues, kanton Béziers (Hérault). V. O. Schultz u bilj. 1, *nav. dj.*, str. 7, 8 i A. Sakari *Azalais de Porcarragues, le »Joglar« de Raimbaut d'Orange*, *Neuphil. Mitteil.* t. L (1949, str. 23—24). Sakari poistovećuje Porcarragues s današnjim selom *Portiragnes*, nedaleko Béziersa u Héraultu.

⁵ V. Sakari, *nav. dj.*, str. 23—43 a i M. Delbouille, *Les senhals littéraires désignant R. d'Orange (Joglar, Linhaure, Tristan...)*.

La comtessa de Dia si fo moiller d'En Guillem de Peitieux, bela domna e bona. Et enamoret se d'En Rambaut d'Aurenga, e fez de lui mantas bonas cansos.«

»Grofica de Die bijaše supruga gospodara Vilima iz Poitiersa, lijepa i dobra žena. Zaljubila se u Raimbauta iz Orangea i ispjevala o njemu mnoge lijepa pjesme.«

Čini se da je grofica de Die stvarala svoje pjesme krajem XII. stoljeća. Nju neki rado poistovjećuju s Béatriceom, kćerkom viennoiškog prestolonasljednika Guigea IV iz sredine XII. stoljeća. Drugi opet misle da se radi o Beatrixi, ženi Vilima II iz Poitiersa a kćerci Guiguesa VI. Po Pattisonu, ona bi se mogla zamijeniti i s Isoardom, kćerkom Isoarda, grofa de Die, koja se prije 1184. g. vjenčala s Raimonom d'Agout i koja se u duhu stare tradicije kao grofova kći naslovljavala »grofica«. Živjela je u doba Raimbauta IV u blizini Orangea; umrla je između 1212. i 1214. g. Ovaj Raimbaut IV, njezin ljubavnik, najvjerojatnije i nije bio trubadur Raimbaut, već jedan od njegovih nećaka, Raimbaut IV, koji je potvrđen na kraju XII. stoljeća i umro 1218. u Montepplieru.

Nije lako otkriti ni autentičnog supruga ove pjesnikinje. Mnogi autori, među njima i Jeanroy, u njemu naslućuju Vilima I, grofa od Valentinoisa (oko 1163—1188) ili Vilima II od Valentinoisa (umro 1226). U novije vrijeme Pattison je podržavao mišljenje da bi se moglo u ovom slučaju raditi o pet različitih povijesnih ličnosti.

U rukopisima A 167, B 104^v, I 141^r i K 126^v sačuvane su četiri njezine pjesme i jedna *tenso* između neke dame (*domna*) i njezina prijatelja (*amic*), koju mnogi istraživači *expressis verbis* pripisuju grofici de Die i Raimbautu iz Orangea, iako to nije sigurno.

O trećoj trobairitz, Na Castelozu, znamo samo toliko koliko nam o njoj kazuju škrti podaci njezine biografije:

»Na Castelozza si fo d'Alvergne, gentils domna, moillier del Turc de Mairona. Et ama n'Arman de Breon e fez de lui sas cansos. Et era domna mout gaia e mout enseignada e mout bella. Et aqui son escriptas de las soas cansos.«

»Gospođa Castelloza bijaše iz Auvergne, plemenita dama, žena Turca de Meyronnea. Ljubila je Armana od Brérona i pjevala o njemu pjesme. I bijaše veoma vesela, veoma obrazovana i veoma lijepa dama. I ovdje su napisane njezine pjesme.«

U svojoj studiji *Les troubadours cantaliens* (Paris, 1910, t. I, str. 379 i dalje) De la Salle de Rochemaure sasvim proizvoljno pretpostavlja da je ova pjesnikinja bila rodom iz Castel d'Oze ili Casteldauze, »porušenog mjesta u općini Sénezergues, kantonu Montsalvy, u okrugu Aurillac.« Naziva je »damom iz Casteldoze.«

Njezin muž, Turc de Meyronne, bio je možda jedan od vlasnika zamka Meyronne, smještenog u »Gévaudanu na krajnjoj granici s Auvergneom; »ovaj dvorac je svoje ime dao jednoj u XII. stoljeću slavnoj viteškoj obitelji. Oko 1210. ili 1220. g. njegov gospodar pođe u križarski rat... vratio se s nadimkom Turčin što ga je stekao kao hrabri ratnik

i kojim se dičio i njega prenio na svoje potomke« (*Troub. cantal*, I, str. 404—405). Ova ličnost podsjeća na Turcsa de Mairona koji se spominje u jednom od sirventèsa Dalfina iz Alvergne, ali je moguće da se radi o nekom drugom ratniku i feudalcu (Pillet, 119,9).

Od pjesama Na Castelloze sačuvane su samo četiri upućene jednom *amicu* čije se ime ne navodi. Možda je jedna od njih posvećena pjesnikinji Almois de Castelnuou.

Ime sljedeće *trobairitz*, (Na) Lombarda, zapisano je samo u rukopisu H 43^v. O njoj njezina *vida* kazuje nešto više pa navodimo samo u prijevodu:

»Gospođa Lombarda bijaše dama iz Toulousea, plemenita, lijepa, ljupka i obrazovana osoba. Poznavala je dobro umjetnost *trobara* i pisala lijepe ljubavne stihove. I tako Bernard Arnaut, brat grofa od Armagnaca, ču za njezine vrline i njenu plemenitost; i dođe u Toulouse da je posjeti. I ostade s njom u veoma prisnim odnosima, zamoli je za njenu ljubav i posta njezinim prisnim prijateljem. Ispjeva o njoj stihove i otpremi ih u njezin stan; zatim uzjaše konja i, bez pozdrava s njom, krenu kući na svoja imanja... Gospa Lombarda bijaše silno iznenađena kad ču da je Bernart Arnaut otišao a da se s njom nije ni pozdravio; i ona mu pošalje ove stihove.«⁶

Pjesnikinja Lombarda se ponekad zamjenjuje s istoimenom damom iz Toulousea koju spominje povelja iz godine 1206.

Bernart Arnaut, brat i nasljednik Gérauda IV i grof od Armagnaca od 1217. do 1226. pojavljuje se kao zaštitnik trubadura u pjesmi »Abrils issia« trubadura R. Vidala. Od njega su preostali samo stihovi koje je izmijenio s gospođom Lombardom. Njegov nagli odlazak Dejeanne je s pravom ocijenio nenormalnim i pokušao da otkrije njegove uzroke. Polazeći od praznog mjesta u rukopisu poslije riječi *amic*, pretpostavio je da su vjerojatno upravo na tom mjestu bili obrazloženi motivi odlaska. Grofa je ujedno moralo odbiti i udvaranje nekog senjera Jordana i on je svom suparniku predložio da zadrži dame na Sjeveru za sebe a on, Bernart, sačuvati će one s Juga, gdje živi i Na Lombarda. Ovaj Jordan »koji možda potječe iz Marche ili Poitoua« (Dejeanne) mogao bi se lako zamijeniti s Jordanom Bonelom iz Cofolensa prije nego s Jordanom III, gospodarom Isle-Jourdain. Arnaut, u svojoj prvoj strofi, predbacuje dami njezinu hladnoću.⁷

Maria od Ventadorna bijaše kći Raimona II iz Turenne i žena Ebla V, vikonta od Ventadorna. Umrle je najvjerojatnije godine 1222. O njoj govori njezina *vida* da je bila najljepša, najpoštenija i najmudrija dama u cijelom Limousinu. Trubadur Gui d'Ussel ju spominje u samo tri svoje *cansos* i u jednoj od svojih pastorela. Prema tome *vida* pretjeruje kad kaže da ju je veličao u svim svojim pjesmama. Rukopis H 53 bilježi

⁶ Ograničeni prostor nam ne dopušta da u izvorniku i prijevodu prenese-mo ovaj duhoviti pjesnički dijalog između Na Lombarde i njezina prevrtljiva ljubavnika. Ove *coblas* su njezini jedini pjesmotvori.

⁷ Usp. Boutière — Schutz, *nav. dj.*, str. 419/3.

njezinu jedinu pjesmu, u stvari njezinu *tenson* s navedenim Gui d'Usse-lom. Potonji, ako je vjerovati njegovoj biografiji, izgubio je svoju damu i »nije dugo pjevao živeći u dubokoj boli i velikoj žalosti.« I obreo se na dvoru gospođe Marije i ova, da bi ga vratila pjesmama i veselju, sastavi strofu u kojoj ga upita dolikuje li da prijatelj ima nad damom toliku moć koliko ona ima nad njim. I gospođa Marija ga pozva da s njom o ovom motivu izmijeni »*tenson*«. I reče mu: »Gui d'Ussel, zadajete mi veliku muku.« Toliko *vida* o pjesnikinji Mariji od Ventadorna.

Sljedeća *trobairitz*, Na Tibors, »si era una domna de Proensa, d'un castel D'En Blancatz qe a nom Sarenom. Cortesa fo et enseignada, avinens e fort maïstra; e saup trobar.

E fo enamorada e fort amada per amor, e per totz los bons homes d'aqela encontrada fort honrada, e per totas las valens dompnas mout tensuda e mout obedida.

E fetz aqestas coblas e mandet las seu amator.«

»Gospođa Tiburge bijaše dama iz Provanse, iz zamka gospodara Blacatz, iz dvorca kojemu je ime Seranon. Bijaše uljudna i obrazovana, dražesna i veoma učena; i znala je sastavljati pjesme.

I bijaše zaljubljena i ljubavlju veoma ljubljena, i svi uglednici onoga kraja mnogo su je štovali, a sve plemenite žene su se nje bojale i pokoravale se njoj.

I ona načini ove stihove i pošalje ih svom ljubavniku:

Dragi, blagi prijatelju, uistinu mogu vam reći
da nikad nisam bila bez želje,
otkako vas upoznah i uzeh za vjernog dragog;
i uvijek osjetih volju da vas
često vidam, prijatelju, dragi i blagi,
i nisam nikad zbog toga žalila.
Nikad se ne desi da, kad biste ljutito otišli,
do vašeg povratka, osjetih radost;
i nikad...«

Jedna Na Tibors de Proensa spominje se u stihu 12 jedne »dansa« koju je vjerojatno *sačinio* trubadur Guiraut d'Espanha. Gospođa Tibors (var. Tibors, Titbortz, Tibortz) imenuje se i kao sudac u jednoj »*tenson*« Bertrana iz Saint-Félix-a i Uca iz Bachellerie. Navedene »coblas« iz njezina životopisa je sve što je preostalo od ove *trobairitz*.

Pjesnikinje Almuc de Castelnao i Iseut de Capio ostavile su svaka po dvije kratke pjesme od deset »coblas«. U svojoj pjesmi Iseut moli gospođu Almuc da oprostí Guiju iz Tournona, koji bijaše njezin vitez, ali se teško ogriješio o nju i nije očitovao kajanje niti molio da mu oprostí. »A gospa Almuc«, čitamo u *vidi*, »koja je Guija iz Tournona ljubila, bijaše tužna jer nije molio da mu oprostí njegovu grešku; i ona odgovori gospođi Iseut kao što to kazuju ovi stihovi...«.

Almuc ili Almueis de Castelnao, vjerojatno Almodis ili Almois, bila je žena Guiguea od Châteauneufa-de-Randon u okrugu Mende. Chabaneau (str. 283/3) drži da se Almueis možda poistovjećuje s istoimenom damom kojoj je Na Castelloza posvetila jednu svoju pjesmu, što smo i mi već spomenuli.

Iseut je bila član čuvene feudalne kuće Tournel. Zamak Chapieus (*Castrum de Capione*) nalazio se u općini Lanuéjols u okrugu Mendé (Lozère).⁸

O Na Gormondi (Germonde) zna se da je napisala »sirventès« od dvadeset strofa kao odgovor »krivovjernom« trubaduru Guilhemu Figueiri koji se u svojem »sirventèsu«, napisanom 8. studenog 1226. protiv Rima, žestoko okomio na papu i katoličanstvo uopće. Takav napad bio je pravi izazov za Gormodu koja je odrasla i živjela u strogo katoličkoj sredini Montpelliera. Njezin vješto napisani »sirventès« zaostaje ipak po udarnoj snazi za Figueirininim koji je nadjačava nemirom, zanosom, agresivnošću i bogatstvom rječnika. Obadva »sirventès« objavljena su u knjizi J. Vêrana koju navodimo u bilj. 1. Lavaud-Nelli u svojoj istaknutoj antologiji *Les Troubadours* II (Desclée De Brouwer, 1966., str. 816) bilježe te podatke uz spomenuti »sirventès« protiv Rima koji je objavljen u cijelosti u izvorniku i prijevodu (str. 804—815).

Krajem XIII. stoljeća spominju se još pjesnikinje Clara d'Anduze, Carena, Alais, Iselda, gospođa H. i Rosin. O njima se ne zna takoreći ništa, samo antologije bilježe ponegdje njihova imena ili sporadički njihove rijetke, malobrojne stihove.

U sklopu rukopisne tradicije trubadura posebno mjesto pripada pjesmaricama ukrašenima obojenim minijturnim sličicama, iluminacijama. Na nekima od tih minijatura zarobljene su vizije nekog trubadura i njegove dame, ali također i poneke trubadurkinje. Iluminirane su pjesmarice dakle jedinstven izvor za upotpunjavanje informacija i spoznaja o *trobairitz*, a njihova analiza nije zanimljiva samo za filologa, nego i za paleografa, povjesničara, povjesničara umjetnosti i kodeksologa.⁹

Od četrdeset i šest »provansalskih pjesmarica«, devet njih, od tri-deset što su napisane na pergameni, krase iluminacije. To su sljedeće: AIKNEMHCR i tzv. pjesmarica iz Béziersa (C. I. D. O. Béziers).¹⁰ Samo

⁸ O ovim dvjema pjesnikinjama v. još Schultz, *nav. dj.*, str. 12 i 15. i A. Jeanroy, *La poésie lyrique des troubadours*, Toulouse/Paris I, str. 313 i bilj. 2. V. također i B.—Sch., *nav. dj.*, str. 424/1.

⁹ Najstariju zbirku pjesama ili najstariju bibliografiju trubadura izdao je G. Groeber pod naslovom »Die Liedersammlungen der Troubadours«, *Romanische Studien*, II, 1877, str. 337—668. Ostale najvažnije bibliografije pjesmarica su: A. Jeanroy, *Bibliographie sommaire des chansonniers provençaux*, Paris, 1916; A. Pillet—H. Carstens, *Bibliographie des manuscrits littéraires en ancien provençal*, Paris 1935; D'Arco Silvio Avalle, *La Letteratura medievale in Lingua d'Oc nella sua tradizione manoscritta*, Einaudi, Torino, 1961.

V. još: C. de Lollis, »Ricerche intorno a canzonieri provenzali di eruditi italiani del sec. XVI«, *Romania*, XXVIII, 1880, str. 453—488; J. Anglade, *Les manuscrits français et provençaux des ducs de Milan au château de Pavie*, *Romania*, XL, 1911, str. 571—609; F. Avril—M. T. Gousset *Manuscrits enluminés de la Bibliothèque Nationale. Manuscrits d'origine italienne*, II: XIIIe siècle, Paris, 1984.

¹⁰ Sve kratice prema u bilj. 9 navedenoj »Bibliografiji« A. Jeanroya: Paris, *Bibl. Nat.*: C=fr. 856, E=fr. 1749, I=fr. 854, K=fr. 12473, M=fr. 12474,

rukopisi C, R i E potječu iz Languedoca (XIV. st.), ostali su nastali u talijanskim pisarnicama; neki od njih, kao npr. rukopis N, sadrže samo lirske pjesme, neke samo tekstove na okcitanском dok su čistog provansalskog porijekla svega tri rukopisa B, f i a. Prema tome, uvriježeni naziv »provansalska pjesmarica« nije adekvatan i zato je bolje zamijeniti ga nešto točnijim, iako ne potpuno adekvatnim, nazivom »pjesmarica trubadura«.

Minijature (*trobairitz* mogu se vidjeti samo u jednom jedinom rukopisu, u rukopisu H.¹¹ Tu pjesmaricu nije lako situirati ni približno kronologijskom točnošću. Opisana još davne 1863. godine, ona bi po Grützmacheru potekla s kraja XIV. stoljeća,¹² dok je Gauchat-Kehrli smještaju čak u sredinu XIII. stoljeća, dakle još nešto ranije od de Lollisa, po kojemu bi spadala na kraj XIII. stoljeća i bila rad nekolicine talijanskih znanstvenika a ne profesionalnih prepisivača.¹³ Začuduje da je u najnovijim radovima zadržano Grützmacherovo netočno datiranje.

Porijeklo i dublji izvori ove »pjesmarice *trobairitz*« nisu poznati. Njezini su najstariji poznati vlasnici, koliko se zna, Lodovico Castelvetro, koji je rukopis oko 1552. g. najvjerojatnije dobio od Bemba, i Folvio Orsini 1584. g. Poslije toga, čini se, rukopis je dosta brzo dospio u Vatikan ali u veoma lošem stanju, tj. oštećen. Takvog je u svoju zbirku uvrstio F. Orsini i u katalogu zapisao: »Rime provenzali antiche con alcune espositioni in pergameno in⁶⁰ e senza coperta.« Zaista je neprocjenjiva šteta što se mnoga prazna mjesta odnose upravo na zbirku *trobairitz* umetnutu u trećem dijelu rukopisa. Ovaj dio osim toga sadrži određeni broj jedinstvenih pjesama i odlomaka koji svojim rasporedom u rukopisu mogu jamčiti da su s izgubljenim listovima nestale i druge minijature sa ženskim likovima. Praznine u svešćicama IV do VI još se ne tiču trubadurkinja; njihove pjesme su sadržane u manje potpunim sveskama VII do X. Tako se može pretpostaviti da je na onih sedam izgubljenih listova poslije Na Lombarde bilo drugih pjesama *trobairitz*; čak više, na istrgnutoj polovini lista 45 zacijelo je bio zabilježen početak dijaloga između bezimenog trubadura i »dame Agnes« od kojeg je jedna »cobla« ostala sačuvana na listu f. 45^{vd} prije stihova izmijenjenih između Almuc de Castelnau i Iseut de Capiro. Tri prazna lista između odlomka Azalais de Porcairagues i jedne »canso« grofice de Die, koja je zastup-

R=fr. 22543; Rome Bibl. Apostol. Vaticana: A=lat. 5232, H=lat. 3207; New York, The Pierpont Morgan Library: N=M. 819.
crg1,a7ā abrbtbei. gblo iS«u S

¹¹ U tekstu koji slijedi pozivamo se na, za našu temu, nezaobilaznu studiju Angelike Rieger pod naslovom »*Ind e l cor port, dona, vostra faisso' Image et imaginaire de la femme à travers l'enluminure dans les chansonniers des troubadours*«. *Cah. de Civ. méd.*, XXVIII Année N 4 .1985, str. 385—415.

¹² Grützmacher, »*Archiv f. d. Stud. d. neueren Spr.*«, XXXIX, 1889, str. 385—418.

¹³ C. de Lollis, »*Appunti dai mss provenzali Vaticani*«, *Rev. langues romanes*, XXXIII, 1889, str. 157—193.

ljena u rukopisu H, i sljedećih sedam izgubljenih listova dopuštaju pomisao da je u rukopisu H bilo i drugih pjesama ove pjesnikinje, jer samo jedna jedina pjesma vjerojatno ne bi bila iluminirana dvjema njezinim minijaturama.

Pjesmarica H sadrži osam ženskih minijatura. Kritika ih je uvijek zanemarivala ili čak potcjenjivala. Za Grützmachera su one »unbedeutend« a Gauchat-Kehrli primjećuju: »Alcune miniature abbastanza rozze ornano le canzoni di trovatrici contenute nel codice. Rappresentano donne«. ¹⁴ Slično tome Anglade ustanovljuje da »rukopis H sadrži samo opis trubadurkinja koje su često svedene samo na glavu i veoma prosječno izrađene«. ¹⁵ Tome nasuprot, Angelika Rieger (u svojoj u bilj. 14 navedenoj studiji, str. 386 i 391) takve stavove argumentirano pobija i tako rehabilitira objektivnu vrijednost rukopisa H. Ona naglašava da pjesmarice *ne pokazuju* »realni« portret trubadurkinje ili trubadura i njegove dame već sliku koju su o njima stvarali ljudi u XIII. i XIV. stoljeću. Ta je slika, kaže autorica studije, ipak veoma bliska dvorskom društvu u kojemu su se i trubaduri i trubadurkinje kretali i može se pretpostaviti da su lica prikazana na bar nekim minijaturama imala u njihovim suvremenicima svoje stvarne modele. ¹⁶

Sve *trobairitz* na minijaturama prikazane su u dugim haljinama, koje su ponegdje zadignute zlatnim pojasevima; samo grofica de Die na drugoj sličici nosi plašt od hermelina koji s njenih ramena pada na zemlju. Karakteristično je to obilježje ličnosti visokog društvenog položaja i zamjećuje se rijetko na minijaturama trubadura, koji obično nose skromni dugački plašt ili široki hermelinski okovratnik.

Usprkos jednoobraznom načinu odijevanja moguće je razlikovati tri ikonografska tipa pjesnikinja-trubadura.

Prvi tip odaje princip strukturirane ilustracije pjesmarice H: nije slučajno da dvije pjesnikinje, Almuce de Castelnaud i njezina sugovornica Iseut de Capio, jedna drugu dopunjuju; naime Almuce je preko svoje modre halji prebacila zeleni plašt, dok Isuet pod modrim plaštem nosi zelenu haljinu. Obadvije pjesnikinje kao da naglas recitiraju svoje stihove. Lijeva im je ruka podignuta, kažiprst ispružen, a desnicom svaka pokazuje u smjeru nekog nevidljivog slušateljstva. Taj njihov pokret simbolizira kazivanje poezije i zamjetljiv je i u drugim pjesmaricama. On se može smatrati simbolom pjesničkog stvaralaštva uopće.

¹⁴ V. Rieger, u bilj. 11 *nav. dj.*, str. 391.

¹⁵ J. Anglade, »Les miniatures des chansonniers provençaux«, *Romania*, L, 1924, str. 596. Slično misli i D. Rieger, u bilj. 1, *nav. dj.*, str. 213.

¹⁶ O rukopisu H vidi još: L. Gauchat — H. Kehrli, »Il canzoniere provenzale di H«, *Studij filolog romanza*, V, 1891, str. 341—568; G. Bertoni, »Per la storia del Cod. H (Vat. 3207)«, *Rev. langues romanes*, L, 1907; J. H. Marshall, »Trois fragments non identifiés du chansonnier provençal H«, *Romania*, XCVII, str. 400—405. Nije nam poznato da li je u međuvremenu obranjena disertacija o rukopisu H pisana g. 1985. pod vodstvom A. Roncaglie.

Drugi tip, koji se pojavljuje u rukopisu M, razlikuje se od prvoga po tome što pjesnikinje drže u ruci štap ili žezlo od ljiljana. Njih pet ga drže u desnici: Na Tibors crni štap, Na Lombarda crveni s pozlaćenim ljiljanom, grofica de Die nosi na prvoj minijaturi crveni istočkani štap te Marija od Ventadorna i bezimena *trobairitz* na listu 45 drže crveni štap prošaran zlatom.

O simboličkoj vrijednosti ovog štapa ili ovog žezla postoje različita mišljenja. Anglade (*nav. dj.*, str. 596) u njemu vidi »štap dvorske budale«. Za Dietmara Riegera on je znak otmjenosti uopće, dok bi ljiljan bio simbol čednosti. Angelika Rieger (*nav. dj.*, str. 391) smatra da je takvo tumačenje isuviše globalno da bi moglo zadovoljiti zahtjeve jedne »gramatičke ikonografije« u kojoj svaki element ima svoje veoma točno određeno značenje. Prihvata tumačenje da štapovi označavaju karakter čina ili službe njihovih nosilaca, pozivajući se na podatak u *Rječniku kršćanske ikonografije*: »Als Attribute bezeichnen Stäbe den Amtscharakter ihrer Träger.«¹⁷ Možda se u ovom slučaju radi o čuvenim »valjcima« (»rotuli«, »Liederblätter«, da se poslužimo Gröberovim terminom) na kojima su trubaduri zapisivali svoje »coblas« i od kojih se nisu nikad odvajali pa ni jašući na konju.¹⁸ A. Rieger na kraju zaključuje da su sve interpretacije štapa ili žezla trubadurkinja ostale još i danas na razini hipoteza i da je zato najrealnije govoriti o »trubadurskom štapu ili trubadurskom žezlu.

Pjesnikinje koje ga nose prikazane su na minijaturama u pomno izrađenim haljinama, dame najvišeg roda u crvenim haljinama. To su: Na Tibors, čije plemstvo doduše nije sigurno dokazano ali koju mnogi drže za sestru Raimbauta iz Aurengea i Marija od Ventadorna, velika plemkinja kao što potvrđuju dokumenti i njezine pozlaćene haljine te tanki kraljevski vijenac u njezinoj kosi. Takav isti dijamem primjećuje se i na prvoj slici grofice de Die i bezimene *trobairitz* i mi ga susrećemo i u rukopisima I, K i N.

U treću zasebnu kategoriju u ikonografiji pjesmarica spada druga minijatura jedinstvene vrste na kojoj je prikazana grofica de Die u savršenu skladu s idealom ženske ljepote onoga doba: vitka, bujne plave kose, koja joj pada na ramena, u crvenoj haljini bez plašta; u desnoj ruci rukavicom drži sokola što svjedoči o namjeri minijaturista da istakne njezin visoki društveni položaj, budući da je sokolarstvo bilo isključivo zanimanje plemstva. Zato nije nimalo slučajno da je naj-

¹⁷ E. Kirschbaum, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Freiburg, 1968/70, knjiga 8; VI, str. 193.

¹⁸ Poneke minijature i crteži pokazuju da je *trobairitz* bio shvaćen kao čin ili aktivnost pisanja i da su trubaduri svoje pjesme pisali na »valjcima« od pergamene koji su već davno izgubljeni. Ti potonji značili bi temelje rukopisne tradicije trubadura što je dokazao G. Groebbe u svojoj još i danas priznatoj disertaciji. Usp. D'A. S. Avallie, *nav. dj.*, u bilj. 9, str. 83 i dalje.

značajnija pjesnikinja, grofica de Die, prikazana ne samo dva puta, nego i s istaknutim plemićkim simbolom, sa sokolom na ruci.¹⁹

Ostali rukopisi koji sadrže portrete žena velike su pjesmarice oslikane minijaturama: A, I, K i N. Nastale na sjeveru Italije u XIII. stoljeću, iluminirane su istim tipom minijatura koje krase iluminirane početke rukopisa. Na njima se ocrta ili samo jedno lice — vjerojatno lice samog pjesnika, ili se nazire skupina više ljudi, obično parova koji često ilustriraju prizore iz pjesnikova životopisa. Među rukopisima najstarija i najznačajnija je pjesmarica A. U njoj sličica Na Castelloze prikazuje pjesnikinju u pratnji njezina viteza. Bolje kvalitete od rukopisa H, od kojega je najmanje nekoliko desetljeća starija, pjesmarica A je proizašla iz jedne sasvim druge rukopisne tradicije, međutim, njezine iluminacije odaju isti ikonografski duh kao one u rukopisu H.²⁰

Pada u oči da su trubadurkinje Na Castelloza i grofica de Die na minijaturama rukopisa A, I i K te Azalaïs de Porcairagues, čija je sličica sadržana samo u rukopisu I i K, strogo razvrstane na hijerarhijskoj ljestvici:

Azalaïs de Porcairagues, najskromnija od svih ostalih, prikazana samo u rukopisu K, odjevena je u skromnu veoma dugu haljinu crvene boje, bez plašta, veza i nakita. A ipak, njezini su pokreti one karakteristične geste *trobairitz* iz pjesmarica I i K: desnicu drži u džepu, sakrivenu među naborima haljine, a ljevicom ta se pjesnikinja za razliku od ostalih podupire na vodoravnu crticu slova A. U rukopisu I zaogrnuta je plaštom s hermelinskom podstavom ponad haljine modre boje i oko vrata nosi mali bijeli derdan. Drži se skromnije od ostalih trubadurkinja, ali i ona govori stihove podignute desnice a ljevice sakrivene u džepu.

Gospođa Castelloza po kazivanju njezina životopisa bijaše višeg društvenog ranga od prethodne trubadurkinje; zato na minijaturi u pjesmarici K (f. 110^v) ona umjesto plašta nosi veoma dugu, bogatim vezom ukrašenu tuniku iznad elegantne haljine sinje boje, a na glavi krunicu od bisera. I ona izgovara stihove uz iste geste koje smo već naznačili kao karakteristične za prikazane trubadurkinje. Slika Na Castelloze u rukopisu I izgleda nešto drugačije: odjevena je u crvenu, vezenu, zaokopčanu haljinu s hermelinskim plaštom i krunicom u kosi. A u pjesmarici A prikazana je u trenucima »domnejara« s vitezom pored kojega sjedi, držeći jednu ruku u krunu a drugu na svom sreću. Na njezinu haljinu ružičaste boje pada modri hermelinski plašt a u kosi se bjelasa vjenčić. Ta se ista sličica nalazi i na samom iluminiranom

¹⁹ Rijetki su trubaduri koji su smijeli na ruci nositi sokola. To su samo dva: Raimon de Miraval (A, f. 43) i Redovnik iz Montaudona (A, f. 113). Ptica pak koju na ruci nosi redovnik u rukopisu I, f. 135 prije nalikuje na svraku ili kosa. Ovom broju se može dodati i par sa sokolom u rukopisu R (f. 145^v). Usp. A. Rieger, *nav. dj.*, str. 392/33.

²⁰ V. o pjesmarici A: C. de Lollis, »Il canzoniere provenzale A«, *Studi di filologia romanza*, III, 1891. str. i-XV j; F. Zufferty: »Autour du chansonnier *Cultura neolatina*, XXXIII, 1971. str. 147—160.

početku rukopisa, gdje vidimo i trubadura Arnauta de Maruelha kao redovnika s tonzurom, ali ovdje taj par sjedi na sjedištima s modrim jastucima (f. 103^v).

Grofica de Die, u ružičastoj tunici iznad haljine modre boje, s plavim, neobično nježnim pletenicama, sama sjedi na crvenom jastuku; potpuno opuštena, jednu je ruku položila na svoje desno koljeno a drugu otmjeno diže dok recitira jednu od svojih *cansos*. U rukopisima I i K grofičin visoki društveni položaj i njezino porijeklo iz drevne plemićke loze obilježavaju posebni atributi: njezin je plašt od grimiza i hermelina, haljina urešena raskošnim vezom i zakopčana; krunica od bisera kao i pletenice stegnute u nizovima bisera (rkp. K, slika 7) kvalificiraju je kao najaristokratskiju od svih ostalih pjesnikinja.

Minijature *trobairitz* ukazuju na sljedeće: u svim pjesmaricama sjeverne Italije na njima se može zamijetiti očigledna pažnja prema posebnom obilježavanju visokog plemićkog roda dotične pjesnikinje, što je daleko rjeđe u slučaju trubadura prikazanih na minijaturama. Poštujući strogi raspored odjevnih atributa, minijaturist je želio nagovijestiti nepromjenljivost hijerarhijskog redoslijeda: Azalaís-Castelloza — grofica de Die.²¹

Ovdje je već bila spomenuta pjesmarica iz Béziersa. Ona zaslužuje pažnju iz dva glavna razloga: jer sadrži tri portreta trubadurkinja koja oštro kontrastiraju s onima na dosada prikazanim minijaturama i zato što u stanovitoj mjeri svjedoči o načinu na koji je pjesništvo trubadura bilo kroz vjekove prihvaćano. Pjesmarica je kasna kopija rukopisa I s kraja XVII. ili s početka XVIII. stoljeća.

Uronjeni u koloritu blagog prelijevanja crvene, modre i bijele boje, likovi tnju pjesnikinja u pjesmarici iz Béziersa poprimaju karikaturne oblike i preobražavaju se u čudovišnu suprotnost. U tome se možda može naslutiti temeljni preokret koji je nastao u odnosu štovanja žene-pjesnikinje u ono doba. Pitanje je dakako daleko složenije i može ovdje biti tek naznačeno.

Na Castelloza, rukû sklopljenih na grudima kao da se moli, drži obadvije noge na križu položenom na zemlji. Na gornjem dijelu križa ispružilo se bijelo janje. Veoma kratka haljina otkriva damine noge u crvenim čarapama sve do listova. To je slika grešnice koja se kaje za svoje grijeha.

Grofica de Die prikazana je kao trudna plesačica. Ispod njene duge haljine, koja je sve do koljena rascijepana, vire čizmice vezane crvenim čvorovima. Na pozadini seoskog dekora ocrtavaju se obrisi malog bijelog paviljona.

²¹ Usp. A. Rieger, *nav. dj.*, str. 392, 393. Pretpostaviti se može da je izašla najavljena knjiga M. L. Menghetti, *Il pubblico dei trovatori. Ricezione e riuso dei testi lirici cortesi fino al XIV secolo*, Modena, 1985 («Subsidia» al «Corpus des Troubadours») u kojoj se u jednoj glavi raspravlja o minijaturama u trubadurskim pjesmaricama.

Azalaïs de Porcairagues diže rub svoje duboko izrezane haljine u visinu svojih bedara i pokazuje rašljaste noge u crvenim čarapama.

U pjesmarici iz Béziersa očigledna je dakle nova tendencija da se pjesnikinje prikazuju kao »pokvarene, lake« žene koje u liku kurtizane predstavljaju alegoriju zla.

A. Rieger (na str. 388 i 389 svoje navedene studije), u tom novom stilu slikanja *trobairitz* nazire promjenu u odnosu na ženu-pjesnikinju prema kojoj je srednji vijek osjećao »poštovanje i opće divljenje«. Ovakvo tumačenje ili mišljenje ne bismo mogli prihvatiti. Naprotiv, spomenuti preobražaj se prije može dovesti u vezu s poznatom mržnjom velikog, da ne kažemo i najvećeg dijela *clercsa* prema ženi uopće, o čemu jasno i rječitro svjedoče spisi, rasprave i polemike mnogih istaknutih srednjovjekovnih teologa, filozofa i pisaca. I još u prvoj trećini našeg stoljeća Jeanroy (bilj. 8, *nav. dj.*, str. 317) u pjesmama trubadurkinja vidi »sablaznjivi zaborav svakog stida.«

Ipak, pravo biće i temperament *trobairitz* nepatvoreno zrači iz njihovih emocijama ustreptalih pjesama. Rijetki sačuvani primjerci ove poezije o intimi njihovih stvaralaca pružaju veće i vjernije svjedočanstvo nego i pjesmarice i *vidas*. Idući ovim tragovima, nemoguće je ne zadržati se bar na nekima od tih *coblas* i *cansos*. Jedina sačuvana pjesma Azalaïze i pjesme grofice de Die antologijske su pjesničke vrijednosti koje svojim tonom, svojom iskrenom proižvljenosti i nabojima spontanog ali veoma dotjeranog, kultiviranog izraza ne zaostaju za pjesmama jednog Vilima IX, Cercamona, Rudela itd.

Canso Azalaïs de Porcairagues, koju je objavio Roubaud u svojoj već spomenutoj antologiji na str. 306—307, nosi naslov »Ar em al freg temps vengut« koji doslovno reproducira prvu rečenicu početne strofe pjesme. Njezina metrička shema od šest strofa sastavljena je od »coblas doblas«, ali početna strofa odudara od cijele konstrukcije i možda je kasnije umetnuta odnosno bila dodana umjesto jedne druge početne strofe koja se izgubila. Evo, prve tri strofe u izvorniku i našem prijevodu:

- I »Ar em alfreg temps vengut, que-l gels e-l neus e la faingna, e-l aucellet estan mut. c'us de chantar non s'afraingna, e son sec li ram pel plais, que flors ni foilla no-i nais. ni rossignols non i crida, que la en mal me reissida.«
 »Stigismo u zimu, kroz mraz, blato i snijeg; umuknuše ptičice, nijedna više ne teži pjevanju a granje na grmovima je suho, na njemu ne niče ni cvijet ni sit; ni slavuj što me u svibnju budi, ne bi glše više u grmu.«
- II »Tant ai lo cor deseubut. per qu'ieu soi a totz estraingna. e sai que l'om a perdut. molt plus tost que non gasaingna. e s'ieu fail ab motz verais. d'Aurenga me moc l'esglais. per qu'ieu n'estauc esbaïda. e pert solatz en partida.«
 »Moje je srce tako obmanuto da sam svima strana; znam, čovjek brže gubi nega što dobija; i, ako klonem zbog pravih riječi, tome je uzrok strepnja što me osvaja iz Orangea, zapanjuje, i zato gubim dio svoje snage.«

III »Dompna met mot mal s'amor. qu'ab trop ric ome plaideia. ab plus aut de vavassor. es'il o fai ol folleia. car so dis om en Veillai. que ges per ricor non vai. e dompna que n'es chاوزida. en tenc per envilanida.«

»Dama nedolično poklanja svoju ljubav kad moćniku veću ukazuje čast nego sitnom vazalu; ludo čini, postupa il tako; jer kako kažu u Velayu, ljubiti zbog bogatstva, ne znači ništa; i dama koja to izabra, izgubila je, držim, čast.«

Azalaïs bogu preporučuje grad Orange i gospodara Provanse kako bi na kraju svoje *canso* dala oduška svojoj boli koju trpi zbog prijatelja o kojemu možemo samo nagađati: »celui perdiei, c'a ma vida. e-n serai totz jornz marrida« (»izgubih onog koji je imao moj život i bit ću vječno tužna«). Misli li ona na »gospodara Provanse«? Na Raimbauta iz Orangea? Odgovor ni na ovo pitanje ne može biti određen, potvrđan ili odričan. Jedno je samo sigurno: gubitak koji je pjesnikinju zadesio težak je i nenadoknativ, ali on je ujedno najdublje nadahnuće njezinih strofa. Cijela *canso* Azalaïs de Porcairgues, s jedne strane, odaje čudesnu zrelost, a s druge strane, ili, još bolje, u istom dahu diskretno razočaranje i suptilnu bojazan. Na nju cijelu kao da se svalilo breme intimnog životnog iskustva, bez radosti i bez nade: to je ona strepnja što iz Orangea plijeni cijelo njezino biće i postojanje.

O grofici de Die Roubeaud s pravom kaže da je najljirskija od svih *trobairitz* i velika pjesnikinja svih vremena. To je uistinu darovita pjesnička ličnost udarne snage i neobuzdana temperamenta. Njezine četiri *cansos* čuvaju uspomenu na njezinu autentičnu strast za Raimbauta IV i očaj zbog njegovog nevjerstva i prevrtljiva odnosa prema njoj. O njezinim najintimnijim željama svjedoči sljedeća pjesma koja je pod naslovom »Estat ai en greu cossirier« (»Ophrvla me ljuta bol«) štampana u Roubaudovoj antologiji na str. 310—311.

I »Estat ai en greu cossirier, per un cavallier q'ai agut. e voill sia tot temps saubut. cum eu l'ai amat a sobrier. ara vei q'ieu sui trahida. car eu non li donei m'amor. don ai estat en gran error. en lieig e qand sui vestida.«

(»Ophrvla me ljuta bol zbog viteza kojeg imadah; želim da zauvijek zna da ga nada sve ljubim; al' vidim da sam izdana jer ne poklonih mu cijelu svoju ljubav; teško griješih u krevetu ili još odjevena.«)

II »Ben volria mon cavallier. tener un ser e mos bratz nut. q'el sen tengra se erebut. sol q'a lui fezes cosseillier. car plus m'en sui abellida. no fetz Floris de Blanchaflor. lui eu l'austrei mon cor e m'amor, mon sen, mos huouills e ma vida.«

(»Voljela bih mog viteza držati nagog jedne večeri u svom naručju i neka se smatra nagrađenim jer mu služim kao jastuk; jer mi to pričinjava veće slasti nego Bjelocvjetnoj Flori; darujem mu moje srce i moju ljubav, duh, moje oči i moj život.«)

III »Bel amics avinens e bos. cora-us tenrai e mon poder. e que jagues ab vos un ser. e qe-us des un bais amoros. sapchatz gran talan n'auria. qe-us tengues en luoc marit. ab so que m'aguessetz plevit de ar tot so qu'eu volria.«

(»Dragi prijatelju, dobri i ljupki, kada vas držim u svojoj vlasti, kad ću s vama jedne večeri spavati, znajte da osjećam veliku želju da vas držim na mjestu supruga, pod uvjetom da mi obećajete da da ćete ispuniti svaku moju želju.«)

René Nelli misli da se u ovom slučaju radi o jednoj *canso d'assag*. Vjerujemo da je više u pravu Roubeaud kada (na str. 310 svoje antologije) upozorava na neosporne izraze čulne želje. Stih »eu non li donei m'amor« govori bez sumnje o »joj majoru«, vrhunskoj slasti koja je prirodno i jedinstveno ispunjenje *fin'amorsa* i onda kada nije *realiter* ostvareno. Izraz čulne želje u ovoj je *canso* dosegao daleko veći domet jasnoće, neposrednosti i nedvosmislenosti nego u većine trubadura. Uostalom, ta ista grofica govorila je da svaka žena, pa i najpoštenija, ima pravo na ljubav ako uistinu ljubi. Njoj slično i druge mlade dame onog doba smatrale su da muškarac i žena »ne griješe« ako se spolno sjedine pod uvjetom da to jednom i drugom čini zadovoljstvo. Takvoj logici i razmišljanju žene je usmjeravao put kojim su ih vodili mnogi trubaduri sve po načelu: »Ljubav nije grijeh, već krijepost.« Bernard od Ventadorna kliče u jednoj svojoj pjesmi: »I ljubio bih njezina usta na sve načine tako da bi se mjesec dana od toga zamijetio trag!« Poznati pak trubadur Bernard Marti od dvorske je uljudnosti, *cortezije*, veoma udaljen kada o svojoj dami pjeva ovako: »Vitku ali mesnato-sočnu i glatku — pod lanenom košuljom — kada je vidim — vjere mi! — ne zavidim ni grofu, ni kralju. Ja bolje ispunjavam svoju želju: — svukoh je iza vezenih krevetskih zavjesa.« Navodi poput ovih iz rukopisne tradicije trubadura govore konkretnije nego sve teorije rekonstruirane proizvoljno, intuitivno i individualno na temelju reinterpretacije različite građe čija autentičnost nije znanstvenokritički provjerenjena.

Oslanjajući se dakle i na same tekstove njihovih pjesama, možemo zaključiti da su trubadurkinje bile nesretne u ljubavi i da su prilično dobro poznavale ukus dvorskog auditorija, koji je umjetnost trubadura doživljavao kao svojevrstnu i privlačnu svečanost duha ali i kao uživanje u vatrometu njihovih ostrašćenih, ljepotom zasićenih pjesmotvora. Nije sasvim nemoguće da su razočaranja u ljubavi bila danak što su ga ove žene morale plaćati u ime njihova poziva i njihova služenja umjetnosti, neshvaćene u svojim sredinama kojima ideal dvorske uljudnosti nije uvijek bio i jedini životni ideal. Ili — naginjali bismo takvom shvaćanju — sve obmane, prijevare i nevjernosti opjevane u njihovoj poeziji potkrepljuju možda samo naličje isuviše idealno zamišljenog lica trubadura. Estetska pravila i vrline *fin'amorsa* nisu svi jednako poštivali ili prakticirali. Koliko je samo među trubadurima bilo litalica, nemirnih duhova, ambicioznih egoista a i ženama manje naklonjenih ličnosti. Takve karakterne crte upravo se mogu pripisati muškim likovima koji se u pjesmama *trobairitz* iz daleka naslućuju kao sjene, prividenja i strepnje.

Njihove *cansos* najrječitije govore o njihovoj velikoj osjećajnosti. To je sasvim izvjesno i određeno. Osobito *coblas* grofice de Die imaju kao pokretače temperament i temperaturu punokrvne, strastvene i ljubavi željne žene. Znala je samu i svu sebe izraziti tako izravno da oštrica njezinih riječi i izjava nije otupjela ni poslije osam stoljeća.²²

Iz početne strofe Azalaizine navedene pjesma pak može se vidjeti da su trubadurkinje morale poznavati pjesme i stihove svojih suparnika trubadura, da su ih vjerojatno u dvorskim krugovima slušale i pratile. Naime priroda, godišnja doba, cvijeće, šumski slavuj, ševa i druge ptice pojavljuju se u uvodnim strofama mnogih trubadurskih *cansos* kao karakteristične male teme. Poput minijatura najljepše pjesme najvećih trubadura krase sličice isprepletenih motiva proljetne ljepote u srcu koje glasovi i ćurlikanje ptica i kreketanje žaba tvore dinamičnu zvučnu kulisu. Čas su sjanije, čas tamnije boje na oslikanim krajolicima prirode: ona je procvjetala najšarenijim cvijećem ili je utonula u sumrak zimskih dana kad zamire pjesma ptica i šume i grmovi se već davno više ne zelene. Tada i trubadurov spjev često ima drugu modulaciju svoje melodioznosti: prožima ga tiho nezadovoljstvo što često graniči s beznađem. Strofa Azalaïs de Porcairagues sročena je u stilu koji je osobitost svi tih *prirodom* nadahnutih *cansos* trubadura. Ali, valja primijetiti: ona nije ni kopija ni imitacija, ni asocijacija na njih. U nju je pjesnikinja pretočila svoje subjektivno, nepatvoreno melankolično raspoloženje, ali i svoje mirenje sa životom koji »kroz snijeg, blato i mraz« nezadrživo odlazi u svoju možda posljednju zimu.

Zanemarujući njihove manjkavosti, o klasnoj pripadnosti i visokom društvenom rangu trubadurkinjâ njihove *vidas* pružaju podatke koji odolijevaju svakom prigovoru. Za razliku od trubadura, *trobairitz* su sve bile izdanci starih plemićkih loza, članice najvišeg dvorskog društva. Bio bi to konkretni zaključak na temelju prvoga izvora građe. On se može potkrijepiti minijaturama koje smo analizirali u trubadurskim pjesmaricama, sasvim posebno u pjesmarici H, jedinstvenom rukopisu *trobairitz*. Na njima je jasno ocrtano i utvrđeno njihovo mjesto u cijelom sklopu *trobare*. Iz današnjeg kuta promatranja te sličice mogu izgledati naivno, čak možda isuviše rudimentarnog, da ne kažemo primitivnog, oblikovanja i izradbe. Ipak, one su jedina vrsta »osobne karte« *trobairitz*! U njima se može nazrijeti mala povijesna skica profesionalne žene i njezine recepcije od strane društva.

²² Grofica de Die nije uvrštena u antologiju Lavauda—Nelliya spomenutu u ovoj studiji. O njezinim pjesmama Robert Sabatier u svojoj *La poésie du moyen âge* (Paris, 1975, str. 170, 171) doduše primjećuje da se u njima »osjeća vatra koja tinja pod pepelom« da bi u istom dahu utvrdio da samo jedna od njezinih »pet« pjesama plijeni pažnju. Šteta što ne navodi naslov te »jedne« pjesme od svega dakako samo četiri pjesme koje se s priličnom sigurnosti mogu pripisati ovoj *trobairitz*. Istraživaču stoji na korisnom raspolaganju starije i, koliko znamo, jedino kompletno izdanje G. Kussler-Rathyéa, »Les chansons de la comtesse Béatrix de Dia«, *Archivum Romanicum*, I, 1917, str. 161—182.

Na temelju pak analize njihovih *cansos* nedvojbeno izlazi da su žene, koje su ih stvorile, bile krajnje osjećajne, humane i vješte majstoriце svoga zanata, kojima je umjetnost *trobara* bila u krvi, boli i strastima. Bile su nesretne u ljubavi i u braku usprkos raskošima zamka i rasonodama dvorskog života. To je možda i razlog zašto su sebe usmjerile ka humaniziranom lirizmu *fin-amorsa*, nalazeći u njemu ključ za obnavljanje svojih razbijenih iluzija.

Ako je danas još uvijek sve neizvjesno, neistraženo i hipotetičke prirode u odnosu na njih, na osnovu dosad izloženoga izlazi ipak da istraživanje fenomena *trobairitz* implicira daljnje proučavanje triju izvora građe, a to su, da sažmemo, njihove *vidas*, rukopisna baština trubadura i njihove *cansos*; da se radi o velikim pjesnikinjama *fin-amorsa*, kćerkama drevnih i uglednih srednjovjekovnih dvorskih dinastija.

Bila bi to dva sigurna zaključka do kojih smo zasada došli crpeći saznanja iz tri naznačena izvora građe i idući tragom južno-francuskih lirske pjesnikinja, *trobairitz*.

Vera Gerersdorfer: ON THE PATH OF THE TROBAIRITZ FROM SOUTHERN FRANCE

Summary

Very little is known about the women lyrists from Southern France, the *trobairitz*; about some nothing at all.

The author isolates three material sources for the reconstruction of their lives and poetic work. These are: 1. the life stories (*vidas*) of the troubadours; 2. the troubadour manuscript tradition; 3. poems (*cansos*) of the woman troubadours themselves.

The article describes, analyses and valorizes each of the three cited sources separately. Special attention is given to the preserved troubadour song-books, of which song-book II contains a complete small collection of the miniatures of the woman troubadours which are presented by the author in the wider context of the troubadour manuscript legacy.

A review of two *cansos* by the two best known *trobairitz*, Azalais de Porcairagues and the countess de Die, which are given in the original and in translation by the author, round off the survey of these poetesses, neglected in the history of literature and in the anthologies.

The author concludes that the *trobairitz*, members of high court society, have a dignified position of authentic poetic greatness in the complex of the entire troubadour art.

The paper includes all the known biographical and bibliographical references known to us and facts relevant to its theme.